

נר
נשמה

הלכות, תפילות
ומנהגי אבלות
לכלל עדות ישראל

יוסף נועם רימון

מהדורה מקוצרת

תַּכְן הָעֵינָיִם

הַלְכוֹת אֲבֹלוֹת

- מבוא הַיַּחַס לַמָּוֹת 5
- פָּרָק א חיוב אֲבֹלוֹת וְדֵינֵי אוֹנָן 6
- פָּרָק ב מדיני הַקְּרִיעָה 8
- פָּרָק ג דֵּינֵי וּמְנַהֲגֵי הַלְוִיָּה וְהַקְּבוּרָה 10
א. הַקְּפָדִים ב. הַלְוִיָּה ג. הַקְּבוּרָה וְסִיּוּם הַלְוִיָּה ד. דֵּינֵים וּמְנַהֲגֵים הַשְּׂכִּיּוֹם בְּבֵית הַקְּבוּרוֹת
ה. חֲלִיצַת הַמִּנְעֻלִים
- פָּרָק ד סְדוּר בֵּית הָאֲבֵל וְסַעֲדַת הַבְּרָאָה 14
א. סְדוּר בֵּית הָאֲבֵל ב. סַעֲדַת הַבְּרָאָה
- פָּרָק ה נְחוּם אֲבֵלִים 15
- פָּרָק ו תַּפְלוֹת בְּבֵית הָאֲבֵל 17
- פָּרָק ז דֵּינֵי וּמְנַהֲגֵי אֲבֹלוֹת בְּשִׁבְעָה, בְּשָׁלְשִׁים וּבְשָׁנִים עֶשֶׂר חֹדֶשׁ 18
- 19 א. דֵּינֵי וּמְנַהֲגֵי הַשְּׂבָעָה
א. הַנְּחֹת תַּפְלוּן ב. מְלֹאכָה ג. רְחִיצָה וְסִיָּקָה ד. אִפּוּר, תַּכְשִׁיטִים ה. תַּסְפְּרֹת, עֻדוּת צַפְרִינִים
ו. נְעִילַת הַסְּנָדִין ז. תְּלַמּוּד תּוֹרָה ח. תְּשַׁמִּישׁ הַמָּסָה ט. הֶסֶח הַדַּעַת, שְׁחֹק, שְׂאִילַת שְׁלוֹם
וּמִתְנֹת י. כְּבוֹס, נְהוּץ, לְבִישׁת בְּגָדִים מְכַבְּסִים אוֹ חֲדָשִׁים, צְחָצוּחַ נְעֻלִים יא. יִשְׁבִּיעַ עַל
כֶּסֶף יב. יִצְאֵת הָאֲבֵל מִבֵּיתוֹ יג. שְׁמִיעַת מוֹסִיקָה יד. שִׁבְת בְּתוֹךְ הַשְּׂבָעָה טו. סִיּוּם הַשְּׂבָעָה
וְדִינֵי טז. הַקָּמַת הַמַּצָּבָה וְדִינֶיהָ
- 27 ב. דֵּינֵי וּמְנַהֲגֵי הַשְּׁלִשִׁים
א. רְחִיצָה, סִיָּקָה וְאִפּוּר ב. תַּסְפְּרֹת וְנִלְוִיחַ ג. נְטִילַת צַפְרִינִים ד. כְּבוֹס, לְבִישׁת בְּגָדִים מְכַבְּסִים
אוֹ חֲדָשִׁים ה. שְׁמִיעַת מוֹסִיקָה ו. שְׂאִילַת שְׁלוֹם וּמִתְנֹת ז. טִיּוּלִים ח. שְׁנוּי מְקוֹם בְּבֵית
הַכִּנּוּס ט. הַשְׁתַּתְּפוּת בְּשִׁמְחוֹת י. סִיּוּם הַשְּׁלִשִׁים
- 31 ג. דֵּינֵי וּמְנַהֲגֵי שָׁנִים עֶשֶׂר חֹדֶשׁ
א. תַּסְפְּרֹת וְנִלְוִיחַ ב. בְּגָדִים חֲדָשִׁים ג. הַשְׁתַּתְּפוּת בְּשִׁמְחוֹת, שְׁמִיעַת מוֹסִיקָה, טִיּוּלִים, שְׂאִילַת
שְׁלוֹם, שְׁנוּי מְקוֹם בְּבֵית הַכִּנּוּס ד. "הַרְיֵנוּ כְּפָרַת מִשְׁכָּבוֹ" ה. סִיּוּם שָׁנִים עֶשֶׂר חֹדֶשׁ וְדִינֵיו
- פָּרָק ח אֲמִירַת קָדִישׁ בְּשִׁנַּת הָאֲבֵל 34
- פָּרָק ט מְנַהֲגֵי יוֹם הַשָּׁנָה (יֶאֱרָצִיט) 35
א. רַךְ נֶשְׁמָה ב. אֲמִירַת קָדִישׁ וּמַעֲבָר לִפְנֵי הַתְּבָה ג. עֲלִיָּה לַתּוֹרָה ד. תַּעֲנִית ה. עֲלִיָּה לַקְּבֵר,
אֲזָכְרָה וְסַעֲדָה
- נִסְפָּח הַתְּאָרְגָּנוֹת הַמְשַׁפְּחָה לַלְוִיָּה וְלַקְּבוּרָה 38
א. הַנְּפֻקֹת רִשְׁיוֹן קְבוּרָה ב. תְּאוּם הַלְוִיָּה וְהַקְּבוּרָה ב. תַּכְנוּן הַלְוִיָּה

בְּרָכוֹת וְתַפְלוֹת

- פָּרָק א בְּרַכַּת דֵּין הָאֱמֶת וְצִדוּק הַדִּין 40
א. בְּרַכַּת דֵּין הָאֱמֶת ב. צִדוּק הַדִּין
- פָּרָק ב בְּרַכָּה עַל קִבְרֵי יִשְׂרָאֵל 41
- פָּרָק ג סְדוּר הָאֲזָכְרָה בְּבֵית הָעֵלְמִין בְּסִיּוּם הַשְּׂבָעָה, הַשְּׁלִשִׁים, הַשָּׁנִים עֶשֶׂר חֹדֶשׁ וְיוֹם הַשָּׁנָה (יֶאֱרָצִיט) 42
- 43 סְדוּר הָאֲזָכְרָה לְמַנְהֵג הָאֲשֻׁכְנָיִם
א. מִזְמוֹר תְּהִלִּים ב. אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם וְאוֹתִיּוֹת נֶשְׁמָה ג. תַּפְּלָה לְעֵלְוֵי נֶשְׁמָה ד. תַּפְּלַת "אֵל
מְלֹא רַחֲמִים" ה. לְמוֹד מִשְׁנִיּוֹת
- 49 סְדוּר הָאֲזָכְרָה לְמַנְהֵג הַסְּפָרְדִים וְעוֹדוֹת הַמּוֹרָח
א. פְּתִיחַת אֲלֵהֶּוּ ב. אֶלְפָּא בֵּיתָא - אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם ג. מִשְׁנִיּוֹת ד. זִכָּר ה. מַכְתָּם לְדָוִד ו. הַשְּׂבָעָה
- נִסְפָּחִים 60
- 60 א. תְּהִלִּים קי"ט
- 64 ב. רְשִׁימַת פְּרָקִים מִשְׁנִיּוֹת שְׁנוֹהֲגִים לְלַמֵּד בְּיוֹם הַשָּׁנָה

הלכות אבלות

מבוא

היחס למות

אלמלא חטא אדם הראשון, לא הייתה כלל מיתה בעולם. לאחר החטא נגזר על האדם שלא יחיה לנצח, וכמו שנאמר (בראשית ג, ט): **”כִּי עֹפֵר אַתָּה וְאֵל עֹפֵר תִּשׁוּב”**. מה יחס היהדות למות? למיתה תפקיד חיובי בעולם. הן הנשמה, שהיא חלק אלוה ממעל, והן הגוף, שמקורו מן האדמה, שבים לצור מחצבתם. שם הם מזדככים ומתעלים לקראת חבורם הנצחי מחדש, עם תחיית המתים.

גם אדם הנחשב צדיק גמור, ימות כשאר בני האדם. הסבה לכך היא שהמיתה נגזרה על כלל בני האדם, בלי קשר למעשיהם. המיתה מסיעת לאדם להגיע למציאות טובה יותר, מציאות שלמה – בה הנשמה תוכל לחיות בצורה טובה יותר עם הגוף. הגוף שעתידי לקום לתחייה, יהיה גוף שונה. הוא יהיה נקי וזך הרבה יותר.

אף שאנו מבינים שהמות איננו אבדון, חס ושלום, והנפטר נמצא עתה בעולם אחר שכלו טוב, הפרדה מאותו אדם קשה עלינו. הפטירה, כשמה כן היא – **פרדה**. פרדה מאדם קרוב, אפלו לזמן מועט, קשה, כל שכן כשמדבר בפרדה למשך זמן בלתי מגדר, עד תחיית המתים (בתפילה שתהיה בקרוב).

עוד יש להעיר – **הסבה** שאדם נפטר מן העולם, אינה מחלה, תאונה וכל פיוצא בזה. הקדוש ברוך הוא קוצב חיו של אדם, וקובע מתי הוא צריך לסיים את תפקידו בעולם הזה. המחלה, התאונה וכדומה, רק הוציאו אל הפעל את ההחלטה של הקדוש ברוך הוא. הסבה לפטירת האדם בזמן מסוים היא **רצונו של ה' יתברך**. עם כל הקשי בדבר, מצוה עלינו לקבל את גזרתו יתברך.

חיוב אַבלוֹת וְדיני אוֹנוֹ

מי שְׁמַת לוֹ אֶחָד מִשְׁבְּעָה קְרוֹבִים, שֶׁהֵם: אָב, אִם, בֶּעַל אוֹ אִשָּׁה, אָח, אֲחוֹת, בֶּן, בֵּת – חַיֵּב לְהִתְאַבֵּל עָלָיו. מִשְׁעַת הַפְּטִירָה וְעַד הַקְּבוּרָה נִקְרָא **אוֹנוֹ** (לשון צער ועצב), וּפְטוּר מִכָּל מִצְוֹת עֲשֵׂה, וּלְאַחַר הַקְּבוּרָה נִקְרָא **אַבְל**, וְחַיֵּב בְּכָל הַמִּצְוֹת, מִלְּבַד מִצְוַת תְּפִלִּין בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן לְאַבְלוֹת.

חיוב אַבלוֹת וְאַנְיָנוּת הוּא דוֹקָא בְּגִדוֹל, אוֹלָם קָטָן פְּטוּר מִלְּהִתְאַבֵּל, אִפְלוּ הִגִּיעַ לְגִיל חֲנוּךְ. אִף עַל פִּי כּוֹ, קוֹרְעִים אֶת בְּגָדָיו, וּמְחַנְכִים אוֹתוֹ לומר קְדִישׁ עַל אָב וְאִם.

הָאוֹנוֹן אֵינוֹ מְבָרָךְ, אֵינוֹ קוֹרָא קְרִיאַת שְׁמַע וּמִתְפַּלֵּל, וְאֵינוֹ מִתְעַטֵּף בְּטַלִּית וּמְנִיחַ תְּפִלִּין, וְאִף אִם רוֹצֵה לְהַחֲמִיר עַל עֲצֻמוֹ וּלְקַיֵּם אֶת הַמִּצְוֹת – אֵינוֹ רִשְׁאִי.

כְּכֹלל, הַדִּינִים הַשְּׂיִכִּים בְּאַבְל חָלִים עַל הָאוֹנוֹן, וְלִכֵּן אָסוּר הוּא בְּרַחֲצָה, תְּסַפֶּרֶת, מְלֹאכָה, תְּלִמוּד תּוֹרָה וְכוּ', וְאִף אֵינוֹ רִשְׁאִי לְהַחֲלוֹף בְּגָדָיו בְּבִגְדִים מְכַבְּסִים; אוֹלָם מִתָּר לוֹ לְנַעַל מְנַעְלֵי עוֹר, וְאִף רִשְׁאִי לְצַאת מִפֶּתַח בֵּיתוֹ, כְּדִי שְׂיִוְכַל לְטָרַח בְּסִדּוֹר הַלְלוּיָהּ וְהַקְּבוּרָה.

הָאוֹנוֹן אֵינוֹ יוֹשֵׁב עַל גְּבִי כֶּסֶא וְכִיּוֹצֵא בָּזָה, אֶלָּא יוֹשֵׁב עַל הָאָרֶץ כְּדָרָךְ שְׂיִוְשֵׁב בִּימֵי הַשְּׁבָעָה. אוֹלָם, כְּאֲשֶׁר מְטַפֵּל בְּעִנְיָנוֹ הַקְּבוּרָה וְהַלְלוּיָהּ, מִתָּר לוֹ לִישֵׁב עַל כֶּסֶא, כְּדִי שֶׁלֹּא יָבוֹא לְהַמְנַע מְטַפּוֹל בְּקְבוּרַת הַמֵּת וּבַלְלוּיָהּ (ורבים נהגו להקל בשיביה על כיסא בכל האנינות).

הָאוֹנוֹן רִשְׁאִי לְאָכַל וּלְשִׁתּוֹת, אוֹלָם אָסוּר בְּאֲכִילַת בֶּשֶׂר וּשְׂתִיתַת יַיִן, וְיֵשׁ מִי שֶׁכָּתַב שְׂאִין רָאוִי שְׂיִאכֹל מִיָּנִי מִמִּתְקִים. בְּכָל אֶפֶן, **אֵינוֹ מְבָרָךְ לִפְנֵי וְאַחֲרֵי אֲכִילָתוֹ.**

מִי שֶׁקְּרוּבוֹ נִפְטָר בְּשִׁבְתָּ אוֹ בְּיוֹם שְׂשִׁי וְטָרַם נִקְבֵּר, אֵינוֹ נוֹהֵג דִּינֵי

אֲנִינּוֹת בַּשַּׁבָּת, וְחַיֵּב בְּכָל הַמְצוּוֹת, וּמֵתֵר בְּאֲכִילַת בֶּשָׂר וּשְׂתִית יַיִן, וּמִבְרֵךְ עַל אֲכִילָתוֹ תַּחֲלָה וְסוֹף, וּמִקְדָּשׁ בְּלִילָה וּבַיּוֹם, וְרִשְׁאֵי לֵילָה לְבֵית הַכְּנֶסֶת לְהַתְּפִלֵּל, אִוְלָם מִנְהַגֵי הָאֲבֹלוֹת הַנּוֹהֲגִים בַּשַּׁבָּת, נוֹהֲגִים גַּם בּוֹ.

בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, יֵשׁ אוֹמְרִים שְׁצָרִיךְ לְהַקְדִּים לְהַתְּפִלֵּל עַרְבֵית מִבְּעוֹד יוֹם הַחַל מְפֻלָּג הַמְּנַחֵה (דהיינו, שעה ורבע קודם הלילה), קֶדֶם שְׁחָלָה הָאֲנִינּוֹת, וְגַם יִבְדִּיל עַל הַכּוֹס אַחֵר הַתְּפִלָּה, וְלֹא יִבְרַךְ עַל הַבְּשָׂמִים וְהַנֶּהָר, שֶׁהֲרִי טָרַם יִצְאָה שַׁבָּת. וַיֵּשׁ אוֹמְרִים שְׁלֹא יִתְפַּלֵּל עַרְבֵית וְלֹא יִבְדִּיל מִבְּעוֹד יוֹם, אֶלָּא יִתְפַּלֵּל וְיִבְדִּיל לְאַחַר הַקְּבוּרָה (ונראה שכך מנהג רוב העולם).

בְּכָל אִפְן מֵתֵר לְאוֹנָן לְאָכַל וּלְשִׁתּוֹת בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת בְּלֹא הַבְּדָלָה, וְכֵן לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה, וְטוֹב שְׂיֵאמַר קֶדֶם שְׁעוֹשֶׂה מְלָאכָה: "בְּרוּךְ הַמְּבַדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחָל".

מדיני הקריעה

הקריעה הפיזית של הבגד, מסמלת את הקריעה הנפשית שעוברים האבלים. הקריעה מאפשרת לאבלים לפרק את צערם באפן מעשי.

מן הדיו הנה לקרע בשעת יציאת הנשמה או כשנודע דבר הפטירה, אולם נהגו ברב קהלות ישראל לדחות את הקריעה. מנהג הספרדים ועדות המזרח לקרע לאחר הלוייה בבית הקברות או בבית בו יושבים שבעה, קדם סעדת ההבראה, ומנהג האשכנזים לקרע קדם הלוייה. התימנים נוהגים לקרע כעקר הדיו, בזמן יציאת הנשמה או כשנודע דבר הפטירה.

נשים חייבות בקריעה כגברים, ולאחר הקריעה יש להן לחבר את הקרע באמצעות סכת בטחון.

הקריעה צריכה להעשות **בעמידה**, ואם קרע בישיבה – צריך לקרע קריעה נוספת.

ישנם מספר הבדלים בין קריעה על אביו ואמו לקריעה על שאר קרובים. נצו **חמשה** הבדלים עקריים:

א. על אביו ואמו נוהגים לקרע מצד **שמאל**, ועל שאר קרובים מצד **ימין**.

ב. על אביו ואמו צריך לקרע עד **כנגד לבו**, ועל שאר קרובים קורע **טפח** (כ-8 ס"מ) בלבד.

ג. על אביו ואמו, יש חיוב לקרע את **כל החלצות** שלבוש בהן, ועל שאר קרובים רק את **החלצה העליונה** שעליו.

ד. על אביו ואמו קורע **לעולם**, ועל שאר קרובים רק **בשבעה**.

ה. על אביו ואמו צריך לקרע **בפרהסיא**, ועל שאר קרובים רשאי לקרע **בצינעא**.

קדם הקריעה מברך: **"ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם דין האמת"**, וקורע. המנהג הוא שתחלת הקריעה נעשית על ידי אחר, והמשכה על ידי האבל עצמו.

האבל קורע את החלצה שעליו, אך אינו צריך לקרע את המעיל, הגופייה או הפיג'מה, אם לבוש בהם.

אם האבל לבוש בבגד יקר, מתר לו להחליפו בבגד פשוט יותר לצורך הקריעה.

בימי השבעה אין האבל מחליף בגדיו, אולם במקום צורך גדול נתן להקל, וכגון שהבגד ספוג בזעה. כאשר מחליף הבגד, אין לו ללבש בגד מכבס, וקדם שילבש הבגד - יתן לאחר ללבשו זמן מועט. לאחר שהחליף הבגד, אם הוא אבל על הוריו - צריך לקרע שוב, ואם הוא אבל על שאר קרובים - אינו צריך.

דיני ומנהגי הלוייה והקבורה

א. ההספדים

לאחר שסימו אנשי החברה קדישא לעסק בטירת הנפט, עוברים להספיד אותו. מצות ההספד גדולה היא עד מאד, ויש להספיד אותו כראוי לו, דהינו, להזכיר דברים טובים שהיו בו. נתן אף להוסיף עליהם קצת, אולם אין לומר דברים שלא היו קימים אצלו כלל.

ההספד נעשה בדרך כלל בבית הלוייה, סמוך לבית הקברות. בהספד מעוררים את הקהל לחשב על משמעות החיים, ולהתחזק במעשים טובים.

כשם שמספידים את האנשים, כך מספידים את הנשים. גם את הקטנים (בני חמש-שש) מצוה להספיד, ומספידים אותם בדברים טובים שהיו בהם או שישנם בהוריהם.

בימים שאין אומרים תחנון, אין מספידים את הנפט. יש שאינם מספידים כלל, ויש שאומרים דברי התעוררות ופרדה קצרים, שאינם מעוררים לבכי.

ב. הלוייה

לאחר דברי ההספד אומרים האבילים קדיש ("יהא שלמא"), והקהל שהתאסף יוצא למסע הלוייה. מצות הלוייה גדולה היא עד מאד, וראוי ללוות הנפט עד הקבורה. המשתתף בלוייה, ואין באפשרותו ללוות את הנפט עד מקום הקבורה – רשאי לפרש מהמלוים, אם לנה את הנפט ארבע אמות (כשני מטרים) לכל הפחות, והמתין עד שהמטה תעלם מן העין.

המלוים את הנפט, יש להם להשתדל ללכת אחר המטה,

ולא לפנייה. תוך כדי מסע הלנייה אומרים המלנים מזמור **"ישב בסתר עליון"** (תהלים צא), ולאשה מוסיפים גם את **"אשת חיל"** (משלי לא).

יש מקומות הנוהגים שהנשים אינן הולכות אחר המטה כלל, ויש מקומות הנוהגים שהילדים (וה"ה שאר יוצאי חלציו) אינם הולכים אחר מטת אביהם, אולם אחר מטת אמם רשאים לילך (כן המנהג בירושלים ועוד מקומות בא"י על פי הסוד).

ג. הקבורה וסיום הלנייה

מצות עשה מן התורה לקבור את המת ביום שנפטר קדם השקיעה, שנאמר (דברים כא, כג): **"כי קבור תקברנו ביום ההוא"**. בנוסף לכה, קיים אסור להלנין אותו בלילה בלי קבורה.

אמנם, כאשר העכוב לכבודו, וכגון שממתינים לקרוביו ומפריזו הבאים מרחוק ללנייה – מתר להלנינו ולעכב את קבורתו. ואף על פי כן, בירושלים נוהגים שאין מלינים את הנפטר בלילה אפלו לכבודו.

מצוה על הנוכחים ליד הקבר להיות שתפים בכסוי העפר על הנפטר, ולא יעבירו את המעדר מיד ליד. לאחר שקברו את הנפטר וכסוהו בעפר אומרים **"צדוק הדין"**, ולאחר מכן אומרים **"קדיש הגדול"** (ויש נוהגים לומר קדיש "יהא שלמא").

יש שנהגו להניח זרי פרחים על הקבר מיד לאחר הקבורה, וכן קדם לכו, בשעה שמוליכים אותו לבית הקברות מניחים על מטתו – ואף שלכתחלה אין ראוי לעשות כן, אין למחות בידם, אלא רק להעירם בנחת, אם נתן.

בסיום הלנייה נוהגים להניח אבן על מקום הקבורה, וכך נוהגים בכל פעם שעולים לקבר. ואין לעלות לקבר פעמים ביום.

האשפנזים נוהגים, שהגברים שבקרוב המלנים עומדים בשתי שורות במקום מהקבר, והאבלים עוברים ביניהם. העומדים בשורה אומרים: **"המקום ינחם אותך/אתכם בתוך שאר אבלי"**

ציון וירושלים (ויש מוסיפים: "ולא תוסיפו לדאוג עוד"). והתימנים נוהגים, שהאבלים עומדים או יושבים בשורה בסמוך ליציאה מבית הקברות, והמלוים באים אחד-אחד אצלם ומנחמים אותם: **"תנחמו מן השמים"**, והאבלים עונים **"אמן"** אחר כל אחד ואחד. אצל הספרדים ועדות המזרח, הדבר תלוי במנהג – שיש שנהגו לנחם בשורה לאחר הקבורה, ומנחמים אותם: **"תנחמו מן השמים"**, ויש שלא נהגו לנחם בשורה.

כאשר שבים מבית הקברות לאחר הלוייה, נכון שלא לחזור באותה דרך שהלכו עם המטה, אולם בבקור בבית הקברות שלא בזמן לוייה, אין צורך להמנע מלחזור באותה דרך.

ד. דינים ומנהגים השכיכים בבית הקברות

בפניסה לבית הקברות, לאחר שרואה את הקברים, יש לברך ברכת **"אשר יצר אתכם בדיו"**. בהרבה מבתי העלמין ברכה זו כתובה בפניסה, לתועלת הנכנסים. נתן לברך ברכה זו רק אם לא היה בבית קברות זה במשך שלשים יום. כמו כן, אם יודע שנוסף שם אפילו קבר אחד, יברך אף אם בקר שם ולא עברו שלשים יום.

אם לא ברך כשנכנס לבית הקברות, יכול לברך כל זמן שעדין נמצא שם, אולם האונן לא יברך ברכה זו אלא לאחר הקבורה. אין **לאכל ולשתות** בכל שטח בית הקברות משום קלות ראש, אולם ברחבה נפרדת, הנמצאת בפניסה לבית הקברות – נתן להקל. כמו כן, אין **לעשו סיגוריות** בבית הקברות.

אין להכניס לבית הקברות כאשר **ציציות** הטלית קטן שתחת בגדיו מגלות, ולפני הפניסה לבית הקברות יש לוודא שהציציות מכסות.

מן הדיו, מתר לנשים **בהריון** להכניס לבית הקברות, ואף על פי כן נמנעות הן מלהכניס. אשה **נדה**, בזמן ראיתה לא תכניס לבית הקברות, אולם שלא בזמן ראיתה, אף שלא טבלה בדיו,

רשאת להכניס.

ראוי להמנע מלדרוך על המצבות בבית הקברות, ואם אין אפשרות אחרת – נתן להקל, ובלבד שלא יעשו בן בדרך קבע. ביציאה מבית הקברות נוהגים לטל את הידים, כדי להעביר את רוח הטמאה שעליהן, ויש הנוהגים לטל ידיהם גם לפני כניסתם לבית הקברות. המנהג, שלא לנגב את הידים לאחר נטילה זו, כדי להשאיר את רשם הלוייה וזכרון הנפטר לעוד זמן מה; ואם קשה שלא לנגב, וכגון בימי החורף – נתן להקל.

בנוסף לכה, המנהג, להניח את הנטלה לאחר הנטילה במקומה, ולא להעביר אותה מיד ליד. עוד נהגו, שלא להכניס לבית קדם הנטילה, ונכון שלא להכניס לרכב עד שנוטל.

ה. חליצת המנעלים

האבל אסור בנעילת הסנדל, וישנם מנהגים שונים מתי צריך לחלץ מנעליו. יש הנוהגים לחלץ מיד לאחר הקבורה, עוד בבית הקברות, ובמקומם נועלים מנעלי בד וכיוצא בזה (כך מנהג האשכנזים ומקצת מהספרדים ועדות המזרח); ויש החולצים מנעליהם, מכניסים בהם עפר, והולכים בהם עד למקום בו יושבים שבועה, ושם מחליפים המנעלים (כך מנהג האשכנזים אם שכחו להביא נעלי בד/גומי לביה"ק); ויש הנוהגים להחליף המנעלים בבית בו יושבים שבועה, ולא קדם לכן (כך מנהג רוב הספרדים ועדות המזרח).

בְּרָכוֹת וְתַפְלוֹת

פָּרָק א

בְּרַכַּת דֵּינֵי הָאֱמֶת וְצִדּוֹק הַדֵּינֵי

א. בְּרַכַּת דֵּינֵי הָאֱמֶת

יש נוהגים לומר קודם הברכה את הפסוק (איוב א, כא):

יִי נָתַן וְיִי לָקַח יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ.

קודם הקריעה יברך ברכת "דיין האמת":

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם דֵּינֵי הָאֱמֶת.

ב. צִדּוֹק הַדֵּינֵי

נוהגים לומר "צידוק הדין" מיד לאחר הפטירה או סמוך לקבורה:

נֶסַח הָאֲשֶׁכְּנִזִּים

בְּרוּךְ דֵּינֵי הָאֱמֶת. יִי נָתַן וְיִי לָקַח, יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ. הַצּוֹר תָּמִים פָּעֵלוּ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאִין עוֹל צְדִיק וְיִשָּׁר הוּא. וְהִלֵּךְ לִפְנֵיהֶם צְדָקָה כְּבוֹד יְיָ יֵאֲסָפָה. לֵךְ בְּשָׁלוֹם וְתַנּוּחַ וְתַעֲמֹד לְגוֹרְלָהּ לְקֶץ הַיָּמִין.

נֶסַח הַסְּפָרָדִים וְעֵדוֹת הַמְּזָרַח

צְדִיק אַתָּה יְהוָה וְיִשָּׁר מִשְׁפָּטֶיךָ. צְדִיק יְהוָה בְּכָל דְּרָכָיו וְחָסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו. צְדָקָתְךָ צְדָק לְעוֹלָם וְתוֹרַתְךָ אֱמֶת. מִשְׁפָּטֵי יְהוָה אֱמֶת צְדָקוֹ יַחֲדוּ. בְּאִשֶּׁר דָּבַר מֶלֶךְ שְׁלֹטוֹן, וְמִי יֹאמֵר לוֹ מִה תַּעֲשֶׂה. וְהוּא בְּאֶחָד וְמִי יִשְׁבַּנוּ, וְנִפְשׁוּ אוֹתָהּ וַיַּעַשׂ. הַצּוֹר תָּמִים פָּעֵלוּ, כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאִין עוֹל, צְדִיק וְיִשָּׁר הוּא. דֵּינֵי הָאֱמֶת שׁוֹפֵט צְדָק וְאֱמֶת, בְּרוּךְ דֵּינֵי הָאֱמֶת, כִּי כָל מִשְׁפָּטֵי צְדָק וְאֱמֶת.

פָּרָק ב

בְּרָכָה עַל קִבְרֵי יִשְׂרָאֵל

אם לא ביקר בבית הקברות שלושים יום, או ביקר אך ונסף בו קבר -
יאמר בכניסתו, סמוך לקברים:

נִסַּח הָאֲשָׁכְנָיִם

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין, וְזָן
אֶתְכֶם בְּדִין, וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין, וְהִמִּית אֶתְכֶם בְּדִין, וְיֹדַע מִסְפָּר
כְּלַכְכֶם, וְהוּא עֵתִיד לְהַחְיֹתְכֶם וְלִקְיַם אֶתְכֶם בְּדִין, בְּרוּךְ אַתָּה יי
מַחְיֵה הַמֵּתִים.

נִסַּח הַסְּפָרָדִים וְעֵדוֹת הַמְּזָרֵחַ

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין, וְזָן
אֶתְכֶם בְּדִין, וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין, וְהַחְיֵה אֶתְכֶם בְּדִין, וְאָסַף אֶתְכֶם
בְּדִין, וְיֹדַע מִסְפָּר כְּלַכְכֶם, וְעֵתִיד לְהַחְיֹתְכֶם וְלְהַקְיִמְכֶם בְּדִין לְחַיֵּי
הָעוֹלָם הַבָּא, בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מַחְיֵה הַמֵּתִים.
יְחִיו מִתִּיהָ נִבְלָתִי יְקוּמוּן הַקִּיצוֹ וְרִנְנוּ שׁוֹכְנֵי עֶפְרַיִם כִּי טַל אֹרֶת
טֶלֶךְ וְאַרְצָךְ רִפְאִים תִּפְּיֵל.

יש המוסיפים "אתה גיבור" וכו' מיד לאחר הברכה,
ויש האומרים כן כשיוצאים מבית הקברות,
ויש שאינם נוהגים לומר כן כלל:

אַתָּה גְּבוּר לְעוֹלָם יי, מַחְיֵה מֵתִים אַתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ. מְכַלְכַּל
חַיִּים בְּחֶסֶד, מַחְיֵה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים, סוֹמֵךְ גּוֹפְלִים, וְרוֹפֵא
חוֹלִים, וּמַתִּיר אֲסוּרִים, וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרַיִם. מִי כְמוֹךָ בְּעַל
גְּבוּרוֹת וּמִי דוֹמָה לָךְ, מֶלֶךְ מִמִּית וּמַחְיֵה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה. וְנֶאֱמָן
אַתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים.

ניח יד שמאלו על הקבר ויאמר

(ויש הנוהגים לומר כן כשנפרדים מהקבר, ויש שאין אומרים כן כלל):

וְנַחֲדָה יי תַּמִּיד וְהַשְׁבִּיעַ בְּצַחְצַחוֹת נִפְשָׁה וְעֲצַמְתִּיהָ יַחְלִיץ וְהַיִּיתַּךְ
כְּגֹן רֹוה וּכְמוֹצָא מִים אֲשֶׁר לֹא יִכְזָבוּ מִיָּמָיו. תִּשְׁכַּב בְּשָׁלוֹם וְתִישָׁן
בְּשָׁלוֹם עַד בּוֹא מְנַחֵם מְשָׁמִיעַ שְׁלוֹם.

סדר האזכרה בבית העלמין בסיום השבעה, השלשים, השנים עשר חדש ויום השנה (יארצייט)

הקדמה

כאשר באים לפקד את הקבר, נוהגים ללמד ולהתפלל לעלוי נשמת הנפטר. ישנם מנהגים שונים בסדר ובנפשח התפללות והלמוד בבית העלמין, אולם הצד השונה שבהם הוא אמירת קטעי תהלים ולמוד משנה, שהם עקר עלוי הנשמה.

"אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון לבו לשמים". ישנם סדרי למוד ותפלה המאריכים מאד, וצריך לשקל בכבוד ראש עד כמה נתן להאריך בהם, שלא להטריח את הצבור יותר מדי.

הבאנו כאן את המנהגים המרכזיים הנהוגים בעם ישראל, ואף שאפשר למצא ספרים וסדורים שהאריכו יותר, כתבנו את הסדר הנהוג למעשה ברוב המקומות.